

Immanuel Kant: uz 300. obljetnicu rođenja königsberškog filozofa (II.)

Uz temu

Isticanje nezaobilaznosti Immanuela Kanta (1724. – 1804.) kao filozofskog klasika u bilo kojem ozbiljnijem bavljenju filozofijom postala je svojevrsna floskula, ali nije nipošto izgubila svoju faktičnost imamo li na umu široki raspon utjecaja na sve dimenzije filozofije, ali i brojne druge znanosti, discipline i ljudske aktivnosti. Kant je svojim intelektualnim nasljeđem daljnji razvitak filozofije i ljudske kulture u mnogočemu direktno motivirao ili priredio teorijsko utemeljenje za plodni razvitak njihovih pojedinih aspekata. Njegov je utjecaj i značenjem i sveobuhvatnošću natprosječan: ne samo da je presudno utjecao na zapadni svijet nego je dao osnovne konture nečega što se smatra globalnim civilizacijskim standardima. Njegovo je mjesto ovdje sasvim nedvosmisleno i lako uočljivo dotaknemo li se samo triju pojmova koja su utkana u same temelje njegove etike i filozofije: *autonomiju*, *(ljudska) prava* i *dostojanstvo*.

Po pitanju autonomije nitko do njega, a možda ni nakon njega, nije dao dublje, pronicljivije i značenjski bogatije razumijevanje ljudske autonomije. Strogo je povezavši sa zakonolikošću ljudskog uma, odnosno zakonima po kojima treba usmjeravati volju, autonomija je jedna strana medalje, a etičnost druga. Drugim riječima, da bismo mogli govoriti o etici moramo imati autonomiju volje prema kojoj jedino – po zakonima uma – *možemo* i *trebamo* djelovati. S druge strane, da bismo imali autonomiju, odnosno da bismo mogli govoriti o posjedovanju autonomije volje, jedini jasni indikator jest upravo jasnoća i nedvosmislenost etičkih načela po kojima se ogleda autonomno, tj. slobodno djelovanje. Ta su načela kod Kanta izrečena u terminima *dužnosti*, koje su obveze po kojima jedino i možemo imati slobodu. Drugačije kazano, da bismo imali slobodu moramo se povinovati zakonima – i to zakonima uma. Sve je ostalo kaos i puka hirovitost nagnuća, a koja samo nalikuje slobodi, odnosno privid je slobodnoga izbora. Ovo snažnije tumačenje slobode kao autonomije volje podrazumijevaju sve ozbiljnije etike i svi pravni sustavi nakon Kanta.

Otuda dolazimo do ideje ljudskog dostojanstva koje čovjeku daju jedinstveno mjesto u svijetu prirodnih zakonitosti koje ga okružuje, a to je da bude slobodan. Da prema autonomiji vlastite volje djeluje i time biva poseban u svijetu svega ostaloga što je određeno determinizmom prirodnih zakona i kao takvo svedeno na predmete. Čovjek dobiva poseban status, ne smije biti sveden samo na predmet, već nosi vrijednost po sebi, a što je kristalizirano u pojmu *dostojanstva*. Drugim riječima, opet prateći Kanta, čovjek ne može biti samo sredstvo, alat, puki predmet za ostvarenje nekih drugih svrha, ciljeva, već je čovjek uvijek ujedno i svrha po sebi, odnosno biće intrinzične vrijednosti. U

većini rasprava o vrijednostima, ne samo u okviru etike i prava, Kantov se pojam dostojanstva naprosto podrazumijeva i uzima kao jedan od najjačih argumenata u elementarnim etičkim institutima – poput informiranog pristanka ili općenitog utemeljenja ljudskih prava.

Naime, ljudska prava svoje glavno sidrište imaju u spomenutom shvaćanju ljudskog dostojanstva, a koje počiva na čovječnosti kao intrinzičnoj temeljnoj vrijednosti koju pravima štitimo i branimo. To je prisutno kroz različite pravne institute i formulacije, od općih ljudskih prava i načina njihova formuliranja u *Deklaraciji o ljudskim pravima* do razumijevanja, čak štoviše, artikuliranja ideja poput zločina protiv čovječnosti. Ova tri pojma, kako smo vidjeli, čvrsto povezana i isprepletana u modernu razumijevanju humanoga leže u podlozi razumijevanja onoga što nazivamo *ljudskom osobom* i impliciraju brojne važne principe poput, primjerice, onog formuliranog kao zaštita psihofizičkog integriteta ili pak partnerskog odnosa s pacijentom (kao osobom) u suvremenoj medicini.

Ovo je samo inicijalni uvid u veličinu utjecajnosti Kantove filozofije na današnji svijet, koji bismo teško mogli razumjeti ne uzmemo li i ne koristimo li Kantov konceptualni aparat i njegovo tumačenje spomenutih osnovnih pojmova etike i prava. Međutim, osim u ovom *praktičkom*, Kant je dramatično promijenio brojna gledišta i unutar drugih dvaju, uzmemo li tradicionalnu (aristotelovsku) podjelu, polja filozofskog mišljenja i djelovanja: *teorijskih* i *pojetičkih* disciplina. Njegove su tri *Kritike* (čistog uma, praktičkog uma i moći suđenja) u tom smislu, na neki način, pratile tu tradicionalnu podjelu i u svakoj ostavile toliki trag da su, ako već ne sasvim redefinirale način mišljenja o njima, barem postavile pitanja i izazove koji se više ne mogu zaobići u mišljenju svake od njih.

Međutim, treba istaknuti, a u daljnjem izlaganju i pokazati, da moramo biti oprezni i ne se ograničiti na njegove tri *Kritike* kao najpoznatije dijelove njegova opusa. Naime, takvo sužavanje, koliko god ta djela bila okosnica njegova opusa, značilo bi ograničavanje potencijala njegove filozofije i daljnjih mogućnosti njezine aktualizacije. To ćemo u nastavku ukratko demonstrirati kroz tri spomenute dimenzije filozofskoga mišljenja i ljudskoga djelovanja.

***

Kantova epistemologija, odnosno njegova teorija spoznaje zasigurno je najbolji primjer ukazivanja orijentacijske snage njegove teorijske filozofije za suvremenu filozofiju i znanost. U tom kontekstu, pitanje objektivnosti znanosti, ideala znanosti, regulativnih načela u istraživanjima i svojevrzne redefinicije (ne i dokinuća) potrebne metafizike znanstvenog istraživanja (npr. shvaćanje prirodnih zakona, razumijevanje organizma) takva su općepriзнata mjesta kod Kanta. Ona uporno provociraju suvremene filozofe i znanosti na stalno promišljanje i promišljanje filozofije i znanosti, a sukladno tome i sprječavaju svojevrzni »dogmatski drijemež« u koji moderna znanost često upada pouzdajući se u tobože »objektivne« kriterije, navodnu »pouzdanu« bibliometriju kvalitete znanstvenog rada i sl. Kant je u ovom slučaju prvenstveno prosvjetiteljski orijentir upućivanja na kritičko promišljanje svih tih modernih i skoro pa već uvriježenih postulata znanosti. Kantovu je teorijsku orijentacijsku snagu za suvremenu znanost dovoljno pokazati na dvama primjerima: regulativnim načelima spoznaje i ulozi moći suđenja u spoznajnom procesu.

Kant će na više mjesta istaknuti posebnu važnost regulativnih načela spoznaje, a koja su u opreci s njezinim konstitutivnim načelima. Naime, dok su

ova druga naprosto dana formom i strukturom našeg kognitivnog aparata, našeg razuma, regulativna načela otvorena su i oslanjaju se na umsku dome- nu, tj. na područje u kojemu se um, nastojeći objasniti pojave, uporno zalije- će u sfere koje nisu potvrdive jasnim empirijskim, osjetilno-iskustvenim ili razumskim, racionalnim dokazima. U tome Kant vidi najveće probleme do- tadašnje metafizike koja je upadala, zbog spomenuta zalijetanja izvan dome- ne spoznatljivoga, u puke spekulacije. Kant, međutim, ističe da to ne znači da su te inklinacije uma potpuno beskorisne ili suvišne. Štoviše, on duboko vjeruje u svrhovitost danih nam sposobnosti te u njima pronalazi mogućnost sasvim drugačije upotrebe, odnosno gradi sasvim nove pretpostavke znanja i znanstvenog istraživanja. Riječ je o regulativnim načelima koja ne konsti- tuiraju sâm proces spoznaje, ali ga usmjeravaju. Drugim riječima, naizgled nepotrebne ideje uma – riječ je o svijetu kao cjelini, duši, bogu i slobodi na kojoj se prethodne tri na neki način temelje – postaju važne pretpostavke mogućnosti samog znanstvenog istraživanja. Primjerice, ideju cjeline svijeta ili svijeta kao skupnosti prirodnih zakona naprosto pretpostavljamo čim kre- ćemo u znanstveni proces s namjerom da otkrijemo neki prirodni zakon. Ta nas pretpostavka ujedno tjera da se stalno primičemo spoznaji te pretpostav- ljene sveukupnosti prirodnih zakona kao određenoj zamišljenoj točki, Kant je naziva *focus imaginarius*, koju uzimamo kao određeni ideal znanosti, a koji nam je nužan da se znanošću uopće bavimo. Ovdje Kant daje svijetu tobožnje znanstvene objektivnosti ogromnu lekciju – upozoravajući da su one osnovne i glavne pretpostavke svega našega spoznavanja u svojem ishodištu u krili- ma filozofije, a ne neke mjerljive empirijske discipline. Čisti je iskustveni materijal samo popuna racionalno uspostavljenih koncepata, shema, a što se danas, kako se čini, često zaboravlja u slučaju idolatrije i klanjanja STEM disciplinama, objektivnosti prirodnih znanosti itd. Sve te discipline i znanosti imaju onoliko smisla koliko su dobro uspostavljene početne pretpostavke i filozofijske premise, a koje određuju uopće smislenost samog kretanja u istra- živanje i njegovu svrhovitost. Humanističke znanosti kao da su zaboravile svoj poziv i pokleknule pred možda presnažnom lažnom uvjerljivošću suvrem- enog, empirističkog i prirodnoznanstvenog s jedne te formalno-racionalnog matematičkog pristupa svijetu s druge strane.

U tom je smislu i uloga moći suđenja prečesto zapostavljena. Čini nam se da je jedan od Kantovih najvećih doprinosa upravo nastavak objašnjenja spome- nuta razlikovanja između konstitutivnih i regulativnih načela kroz elaboraciju funkcije i vrsta (moći) suđenja. Razlikujući određujuću i reflektirajuću moć suđenja, u ovoj drugoj pronalazi onu potrebnu podlogu i regulativnu snagu u procesu spoznavanja. Jedan je od produkata njegova istraživanja i dolazak do heurističkih načela znanosti, gdje se posebno ističe rješavanje problema nesparivosti mehanicističkog i teleološkog objašnjenja prirode, kojemu Kant pronalazi rješenje upravo u odmaku od tih načela kao onih koji leže u nastan- ku prirodnih fenomena, odnosno u smjeru njihova razumijevanja kao načela našeg spoznavanja tih fenomena. Iskazano na primjeru, neovisno o tome koji je mehanicistički opis rada srca, njegove strukture i sl., ono temeljno u njego- vu određenju, a i spoznavanju njegove osnovne funkcije pa čak i razumijeva- nja njegova evolucijskog razvoja – nužno je teleološko, tj. određujemo srce prema njegovoj svrsi, a ta je da pumpa krv. Kant je tako vratio teleologiju u znanost, odnosno ukazao na potrebu za ozbiljnim uzimanjem svrhovitosti u znanstvenim pothvatima, što dokazuju suvremena istraživanja kibernetičkih sustava koji se oslanjanju upravo na spomenuti kantijanski model.

Posredno, više uzimajući u obzir kao širi kontekst njegove spise o prosvjetiteljstvu i podjeli znanja i znanosti, Kant je ujedno ukazao na potrebu za stalnom kritičkom samorefleksijom, napose u domeni filozofije i znanosti. U tom kontekstu, valja se pitati trebamo li ovo uzeti kao upozorenje na mogućnost da je suvremena znanost upala u jedno opasno bezumlje puke podložnosti razumskim principima kao vodiljama znanja, podižući ih na pijedestal koji oni ne bi trebali i ne bi smjeli dobiti.

To je najbolje vidljivo u nizu suvremenih aktualizacija i aplikacija razmišljanja koja s netom izrečenima dijele strahovanja oko situacije moderne znanosti. Možemo navesti primjere iz pera triju njemačkih filozofa. Prvi je naglašavanje potrebe vraćanja orijentacijskom znanju na koje ukazuje Jürgen Mittelstraß, a za koje držimo da svoju puninu i snagu mogu dobiti tek jasnim utemeljenjem u spomenutim Kantovim tezama. Drugo je naglašavanje (pluri)perspektivnosti spoznaje Friedricha Kaulbacha, odnosno raznolikosti aspekata stvarnosti koje vođeni kantijanskim heurističkim načelima trebamo pokušati zahvatiti i maksimalno uklopiti u širi spektar znanja. Posljednje je ukazivanje Hansa Jonasa na kompleksnost života koju se ne da zahvatiti danas dominantnim znanstvenim redukcionizmom, već je potrebno uzeti širu sliku, koja zahvaća i svrhovitost organizama, želimo li govoriti o uvjerljivoj filozofiji biologije i općenito svega što se tiče živoga.

***

U domeni praktičke filozofije, Kant je ostvario mnogo dalekosežniji učinak. Njegov je »kopernikanski obrat« u etici daleko inventivniji od onog učinjenog u epistemologiji i metafizici. Takozvani »paradoks metode«, u kojemu moralni djelatnik određuje što je predmet djelovanja prema univerzalnom principu, umjesto pronalaženja principa oko sebe na temelju onoga što je već dobro izvan samog djelatnika, jedno je od najvećih filozofskih invencija i slobodno možemo reći pravo revolucionarno filozofsko otkriće bez kojega ne bismo mogli razumjeti danas potpuno prihvaćene opće vrijednosti i načela – poput onih sadržanih u *Deklaraciji o ljudskim pravima* Ujedinjenih naroda. U razdoblju kada se događaju stvari koje su se donedavno smatrale nezamislivim (poput ponovnog rata na europskom kontinentu i sl.), Kant opet postaje orijentir i upozorenje da doticaj i spoznaja određenih načela i podizanje civilizacijskih standarda nipošto ne znači luksuz »dogmatskog drijemeža« u pogledu uvjerenja da će se oni sami odvijati bez aktivnog (su)djelovanja moralnih djelatnika u njihovu održavanju, osnaživanju i usavršavanju u nedokučivim putevima moralnog progresa koji se nameće kao nužan. U tom su smislu dva pojma osobito važna: *autonomija* i *vječni mir*.

Autonomija osobe prvenstveno je osnovica cjelokupne etike kod Kanta, a s obzirom na to da je o tome nešto rečeno u uvodnom obrazlaganju njezine važnosti, napose u bliskom dodiru s pojmovima *dostojanstva* i *ljudskih prava*, ovdje treba ukratko sumirati praktičke implikacije rečenoga. Ponajprije, treba ozbiljno razlikovati autonomiju izbora od autonomije osobe. Prvo je vezano za izbor bilo kakvog sredstva za bilo kakvu svrhu, odnosno ono nema neku nužnu obvezatnost. Autonomija osobe implicira nužnost odlučivanja prema umnom zakonu, odnosno etički ispravno djelovanje. To znači da je ono učinjeno prema dužnosti koju razumijemo kao djelovanje prema zakonu uma, koji daje podlogu etici, a ne iz hirovitosti kontingentne, proizvoljne animalne čovjekove prirode. Otuda proizlazi određenje ljudskog bića kao aktivnog i djelatnog, a što je upravo osnovica za razumijevanje pojma *odgovornosti*.

S druge strane, ideja vječnog mira leži u podlozi Kantove filozofije politike, gdje treba istaknuti nekoliko osnovnih momenata. Prvo je stalno naglašavanje da je ideal mira nužni orijentir svake umne politike. Rat i ratno stanje ono je što se mora nužno izbjegavati i izbjeći. Okončavanje sukoba nužno je upravo zato što je mir preduvjet praktičkog ostvarenja svih ideala etike, dobrog života i etičke zajednice, odnosno, kako Kant kaže, »carstva svrha«. Jednako tako Kant upozorava i na to da treba biti svjestan da su sve ovo – s obzirom na narav čovjeka ujedno i kao animalnog bića (ne samo racionalnog) – ideali kojima se treba uporno primicati, no to samo znači da na njima moramo aktivno raditi i ni pod koju cijenu se politički pasivizirati. Iz ovoga posljedično proizlazi i čovjekova politička odgovornost.

Iz suvremenog očišta mogu se istaknuti tri zanimljiva momenta. Prvo, riječ je o potrebi razlikovanja personalizma i individualizma na kojemu inzistira njemački filozof Volker Gerhardt. Možemo reći da je riječ o potrebi razumijevanja osobe ne toliko kao individue, tj. izoliranog pojedinca od svijeta oko sebe, koliko kao persone, nositelja dostojanstva i pune osobnosti koja se uvijek i jedino ostvaruje u relacijama spram drugih i drugoga. Drugo je upozorenje američkih bioetičara Willarda Gaylina i Brucea Jenningsa da nerazumijevanje Kanta vodi u opasne perverzije autonomije, odnosno u dramatične posljedice za suvremene bioetičke izazove i način njihova konceptualiziranja, razumijevanja i rješavanja. Treći je moment opet iz pera Volkera Gerhardta, a riječ je o potrebi razumijevanja etike (u smislu zakona uma) kao orijentira cjelokupnoj politici (u smislu zakona moći) prilikom sklapanja bilo kakvih ugovora i pokušaja ograničavanja moći.

***

Pojetičke su discipline u Kantu dobile elaboraciju ne samo pojma estetskoga koji se danas uzima kao »klasičan« ili »standardan« pojam lijepoga i estetike, već je tu i niz drugih vještina koje se često previđaju kada govorimo o Kantu. Tu su, prije svega, one koje se tiču kulturnih vještina i aktivnosti, od čega je vjerojatno na prvome mjestu »najteže od svih umijeća« – odgoj. Kant je u potpunosti promijenio način gledanja na odgoj, na njegove svrhe, mogućnosti i odgovornosti svih dionika u procesu. U njemu se na neki način spajaju sve dimenzije Kantova opusa od teorijske baze, preko praktičkih svrha do konkretnih pojetičkih (tehničkih) vještina potrebnih za uspješnu realizaciju odgojnog umijeća. Paralelno s odgojem Kant locira i drugu, za ljudski rod krucijalnu vještinu, a to je politička. Stoga se odmaknimo od vrlo utjecajne Kantove estetike, teorije lijepoga i uzvišenoga, te istaknimo i nešto manje poznate dimenzije ovog aspekta Kantove filozofije.

Odgoj kao »najteže umijeće« u kojemu od heteronomna, nesamostalna i vanjskim porivima usmjerena bića moramo dovesti na prag slobodnog odlučivanja kao autonomnih, samostalnih i u punom pogledu slobodnih osoba – ima središnje mjesto u Kantovu opusu. Ono nije toliko eksplicitno, iako nam je Kant ostavio pregršt predavanja o odgoju kroz pera svojih studenata zapisivača, već je ono stalno implicitno prisutno upravo zbog ove težine zadatka i značenja koje ono ima za čovječanstvo samo. Naime, o uspjehu tog odgoja heteronomnog bića u autonomnu osobu ovisi nešto što Kant spominje kao »moralni progres«, tj. primicanje idealu etičkog suživota ljudske zajednice. Odgoj je ne samo temelj ovog idealnog progrediranja k moralnosti nego je ono trajno obilježje svih ljepota, specifičnosti i osebnosti ljudskih osobnosti s obzirom na to da je nositelj i prenositelj kulturnih tekovina na nove generacije, tj. o odgoju ovisi uspješnost procesa, a koje Kant naziva »kulturacija« i

»civilizacija«. Naravno, oba su preduvjeti postizanja faze »moralizacije« kao faze na putu moralnog progresa.

Politika kao umijeće uspostave i vladanja građanskim društvom predstavlja za Kanta, kako sâm kaže, »najveći i ujedno najteži problem za ljudsku vrstu«, čime daje do znanja koliko je (uz odgoj) pitanje adekvatne politike važno za progres ljudskog roda. Kant ovdje najviše pokušava naći odgovor na pitanje kako raspolagati s moći na način da se napravi balans moći među zajednicama. U tom se kontekstu otvaraju i pitanja koja su to ograničenja i opasnosti demokracije, koju isto treba kritički evaluirati. Naposljetku, ukazuje Kant, poanta politike mora biti omogućivanje pravednog suživota unutar zajednice i prema drugim zajednicama u čijoj jezgri trebaju postojati etički okviri (vrline).

Govoreći o suvremenoj aplikaciji pojetičke dimenzije Kantove filozofije, istaknuli bismo tri momenta. Prvi dolazi iz pera brojnih autora i govori o potrebi čitanja estetike u smjeru osnaživanja vlastitih prirodnih moći (dispozicija), a za potrebe (moralnog) odgoja. Drugi moment najjasnije ističe Robert Lo-uden koji čita kantovski shvaćen odgoj kao ključ razumijevanja teorijskog i praktičkog u goloj primjeni. Treće je ono shvaćanje koje čita politiku kao vladavinu prava, pri čemu su pravo i cjelokupna filozofija politike etički intonirani, a što u najutjecajnijem obliku pronalazimo u koncepciji pravednosti Johna Rawlsa.

***

Od svoga osnutka, 1957. godine, Hrvatsko je filozofsko društvo pažljivo i kontinuirano pratilo diskusije važne za filozofiju i filozofski rad, prvenstveno rad vezan uz nastavu filozofije, ali i za razvoj filozofske akademske zajednice generalno, te se uključivalo u njih ili ih je poticalo. U tom kontekstu, Društvo se uključivalo i u obilježavanje važnih obljetnica, a rođenje Immanuela Kanta pokazalo se ne samo neizbježno značajnom obljetnicom nego i iznimno priželjkivanom. Upravo zbog Kantove sveopće važnosti za filozofiju, Kantovo je rođenje obilježila svaka filozofijska zajednica u svijetu koja drži do svojega filozofskoga identiteta, pa se tako i unutar Hrvatskoga filozofskoga društva postupno izgradio velik pothvat. Namjera posvećivanja cijeloga godišta časopisa *Filozofska istraživanja* Kantu, Kantovoj filozofiji i utjecaju Kantove filozofije na svijet začeta je još u 2022. godini, i to ne naprosto radi obilježavanja godišnjice. Unatoč tome što je Kant visoko vrednovan u hrvatskoj filozofijskoj zajednici, kao i što je visoko vrednovan u široj regiji, nerazmjerno je malo doista i objavljeno o Kantu i Kantovoj filozofiji na hrvatskome i srodnim jezicima, tako da je izvorni motiv bio putem obljetnice potaknuti regiju na promišljanje o Kantu i s Kantom, te na objavljivanje priloga o Kantu i s uporištima u Kantu, da bi se taj nerazmjer smanjio i nastavio smanjivati. U tom je duhu, zatim, Društvo odlučilo svoj tradicionalni godišnji simpozij, predviđen za kraj 2023. godine, posvetiti Kantu i tako »otvoriti« obilježavanje obljetnice, naime, otvoriti zato što je 64. godišnji simpozij, naslovljen »Immanuel Kant. Uz 300. obljetnicu rođenja königsberškog filozofa«, obilježio početak niza aktivnosti u sustavnom i obuhvatnom obilježavanju važnosti Kantove filozofije te bio svojevrsan preludij za brojna događanja u 2024. godini koja su dio svojega programa predvidjela za razmatranje Kantove filozofije.

Na radost svih organizatora, hrvatska filozofska i filozofiji sklona akademska zajednica, kao i akademske zajednice iz susjednih zemalja, spremno je dočekala poziv na sudjelovanje. Zbog toga su *Filozofska istraživanja* u suradnji s

Organizacijskim odborom simpozija izašla prema drugim hrvatskim časopisima s prijedlogom o udruživanju više filozofijskih i interdisciplinarnih časopisa u organizaciji objavljivanja znanstvenih i stručnih priloga usmjerenih na Kanta, pa su se časopisu tako pridružili *Metodički ogledi*, *Jahr – European Journal of Bioethics*, *AMHA – Acta medico-historica Adriatica* i *Synthesis philosophica*. Ukupni učinak svjedoči o nepresušnim potencijalima Kantove filozofije, s jedne strane, ali i o zrelosti jedne akademske zajednice koja je u stanju motivirati i uključiti ovoliki broj zainteresiranih promišljatelja Kantove filozofije. U vremenu kada je umsko i moralno djelovanje u krizi i izloženo preispitivanju smisla civilizacijskoga kretanja, nužno je zauzeti se za njih i zauzimati se sve više, a tu je Kant jedan od najvažnijih, ako ne i najvažniji sugovornik. Nadamo se da će objavljeni prilozi potaknuti na uspon rasprava s uporištem u Kantovu djelu i na taj način osnažiti prisutnost njegova gotovo nadljudskog intelektualnog napora u ključnim aspektima daljnjeg kulturnoga razvoja čovječanstva.

Igor Eterović

Hrvoje Jurić

Luka Perušić

Jan Defrančeski